

neke strukturalne promjene stanovništva mediteranskog područja crne gore

dr žarko kalezić

sociologija sela 61/62 21 istraživanja

—→ Ukupan društveno-ekonomski razvoj nekog područja u neposrednom je odnosu s razvojem stanovništva. Prirodno je otuda da su promjene u socijalnoj, ekonomskoj, obrazovnoj, kulturnoj i drugoj strukturi stanovništva rezultat cjelokupnog razvoja društva; istovremeno one su i pretpostavka, bitan uslov njegova progressa.

U ovom radu posmatrat ćemo određena obilježja u ukupnosti strukturalnih promjena stanovništva. Radi se, naime, o analizi koja tretira samo odabrane **promjene**, na određenom **području** i u određenom **vremenskom periodu**. Polazeći od tako definisanog cilja ograničili smo se na polnu, starosnu i obrazovnu strukturu stanovništva mediteranskog područja Crne Gore u razdoblju 1961—1971.¹

Primijenjena je komparativna analiza, a upoređenja su vršena zavisi od posmatranog vremenskog intervala (1961 : 1971), zatim prema mjestu boravka stanovništva (grad i selo, s obuhvatnijom analizom seoskog stanovništva), kao i s obzirom na odnos dva područja analize, Crnogorskog mediterana prema cjelokupnom području Crne Gore. Osnovni izvor podataka čine popisi stanovništva 1961. i 1971.²

polna struktura stanovništva

Analiza polne strukture stanovništva ima višestruko značenje i različita je od područja do područja. Najpovoljnija je kada su u njoj izražene prirodne zakonitosti kojima je uspostavljen brojčani odnos između žena i muškaraca jedan prema jedan. Takav odnos normal-

1) Ovo područje obuhvata 9 opština: hercegovsku, kotorsku, tivatsku, budvansku, barsku, ulcinjsku, titogradsku, danilovgradsku i cetinjsku.

2) Popisom stanovništva u 1971. omogućeno je, preko raspoloživih pokazatelja (tri tipa naselja: gradsko, seosko i mješovito), dobijanje tri grupacije stanovništva — gradsko, seosko i mješovito. Da bismo postigli željenu usporedivost podataka dva popisa stanovništva, u radu smo izvršili spajanje stanovništva mješovitih naselja sa stanovništvom seoskih naselja. Istovremeno smo dobijene podatke o mješovitom stanovništvu koristili za analizu posmatranih struktura stanovništva u 1971, posebno kada se radilo o stanju i promjenama u poliorivrednom stanovništvu.

Tabela 1

Polna struktura stanovništva

Struktura	1961		1971		Indeks 1961 = 100	
	Mediterransko područje	Crna Gora ukupno	Mediterransko područje	Crna Gora ukupno	Mediterransko područje	Crna Gora ukupno
UKUPNO						
Svega	196.507	471.894	232.744	529.604	118,44	112,23
Muškaraca	94.627	229.274	113.431	259.209	119,87	113,06
%	48,2	48,6	48,7	48,9	—	—
Žena	101.874	242.620	119.313	270.395	117,12	111,45
GRADSKO						
Svega	61.210	115.425	100.194	178.698	163,69	154,82
Muškaraca	30.084	57.297	48.874	87.386	162,46	152,51
%	49,2	49,6	48,8	48,9	—	—
Žena	31.126	58.128	51.320	91.311	164,88	157,09
SEOSKO						
Svega	135.297	356.469	132.550	350.907	97,97	98,44
Muškaraca	64.543	171.969	64.557	171.823	100,02	99,92
%	47,7	48,2	48,7	49,0	—	—
Žena	70.754	184.500	67.993	179.084	96,10	97,06

no je očekivati za relativno šire populaciono područje posmatrano u razvoju na duži vremenski period i bez značajnijih spoljnih uticaja koji bi prisilno poremetili hod prirodnih zakonitosti. Ukupnost dosadašnjih istorijskih, privrednih i drugih kretanja vršila je značajan uticaj na postizanje posmatranih odnosa.

Osnovna je karakteristika polne strukture danas — a to u znatnoj mjeri važi za Jugoslaviju, Crnu Goru pa i za Crnogorski mediteran, da je učešće muškaraca u ukupnom broju stanovnika ispod 50% (tabela 1). Iako odstupanja u tom odnosu nijesu velika, ipak postoje razlike kako po određenim regionima tako i prema mjestu življenja (grad, selo) sa različitom tendencijom daljih kretanja.

Pitanju polne strukture stanovništva u ovom radu prišlo se prvenstveno sa stanovišta njegova socijalno-ekonomskog značaja. Pri tome smo se više orijentisali na analizu postojećeg stanja i prikaz ispoljenih tendencija, bez ambicija za obuhvatniju analizu činilaca koji mogu bitnije uticati na izmjene ispoljenog procesa.

Na mediteranskom području Crne Gore (1961) učešće muškaraca u ukupnom stanovništvu iznosilo je 48,2%. U popisu iz 1971. to je učešće povećano za 0,5% (popelo se na 48,7%). Slična tendencija ispoljava se i na području cjelokupne Crne Gore, čak je učešće muškaraca povoljnije. Ono je 1961. iznosilo 48,6, a 1971. bilo je veće za 0,3% (48,9%). Navedeni podaci ukazuju da je intenzivnije tekao trend povećanja učešća muškog stanovništva na mediteranskom području nego na ukupnom području Crne Gore.

Jedan od najznačajnijih činilaca takvih kretanja predstavljaju gubici u ljudstvu za vrijeme drugog svjetskog rata čije se posljedice i u ovom smislu još uvijek osjećaju. Drugi faktor označavaju migraciona kretanja stanovništva. Crna, Gora, posmatrana u cjelini, predstavlja emigraciono područje, iako se u posljednje vrijeme takav proces sporije odvija, u čemu je migriranje muškaraca nešto veće nego kod žena.

U posljednje vrijeme mediteranski region predstavlja imigracionu zonu; otuda se dijelom mogu objasniti razlike u porastu učešća muškaraca između dva posmatrana područja.

Podaci ukazuju na veoma interesantnu pojavu: kod gradskog je stanovništva i u mediteranu i u ukupnoj Crnoj Gori u periodu 1961—1971. došlo do smanjenja učešća muškog u ukupnom stanovništvu. Istina, to je smanjenje na nivou ukupne Crne Gore iznosilo 0,70 indeksnih poena, dok je na mediteranskom području Crne Gore bilo za preko dva puta manje — 0,30 indeksnih poena. Suprotna tendencija ispoljava se kod seoskog stanovništva. Tamo je ostvaren porast učešća muškaraca, koji je bio dosta nizak, i na mediteranu i u Crnoj Gori ukupno, ali sa nešto različitim nivoom. Znatnije su promjene na seoskom dijelu mediterana gdje je u periodu između dva popisa stanovništva (1961. i 1971) došlo do većeg učešća muškaraca za čitav 1 indeksni poen (sa 47,704 na 48,704), a u Crnoj Gori ukupno povećanje je manje i iznosi 0,76 indeksnih poena (rast sa 48,20 na 48,96).

Ovakva kretanja u izmjeni učešća muškaraca u ukupnom stanovništvu na selu i u gradu dovela su do približno iste polne strukture stanovništva u ruralnoj i urbanoj sredini.

Raspoloživi podaci popisa stanovništva iz 1971. pružaju mogućnosti za potpuniju analizu polne strukture seoskog stanovništva. To se stanovništvo može podijeliti u mješovito i poljoprivredno (kome je zbog relativno malog učešća pribrojano i nepoljoprivredno). Mješovito stanovništvo, sa učešćem muškaraca u ukupnom stanovništvu na području Crne Gore od 49,7%, i nešto nepovoljnijem učešću u mediteranskom dijelu od 49,4%, približava se prirodnom, povoljnom i željenom brojčanom odnosu muškaraca i žena. Međutim, situacija poljoprivrednog stanovništva znatno je nepovoljnija, pogotovu na mediteranskom području, gdje muškarci učestvuju sa svega 47.0%. Ovdje je gotovo kritičan višak žena. To je posljedica naglašenog ruralnog eksodusa muškaraca; u takvim se uslovima djevojke - poljoprivrednice ne mogu udavati za svoje suseljanae. Ti procesi u konačnosti dovode do feminizacije poljoprivredne radne snage.

Budući da je deagrarizacija neumitan proces, nemoguće je »očuvati« zadovoljavajuću polnu strukturu u poljoprivredi ne stvore li se uslovi za polno uravnotežen tok migracionih kretanja.

starosna struktura stanovništva

Brojni su faktori koji utiču na formiranje starosne strukture stanovništva u određenom području. U nastavku ćemo se orijentirati prvenstveno na analizu date strukture, na promjene koje su se desile u određenom vremenskom intervalu kao i na utvrđivanje koliko je postojeća struktura podobna za napredak određenih privrednih aktivnosti. Ovo je posebno značajno za mediteransko područje Crne Gore, koje osobito u posljednje vrijeme doživljava intenzivne promjene u privrednom razvoju i socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva.

Tabela 2

Stanovništvo po starosnim grupama

Starosne grupe	1961		1971		Indeks 1961 = 100	
	Medite- ransko područje	Crna Gora ukupno	Medite- ransko područje	Crna Gora ukupno	Medite- ransko područje	Crna Gora ukupno
Do 14	64.397	171.657	64.421	169.139	100,04	98,53
15—19	14.373	38.132	23.988	57.307	160,94	158,29
20—39	59.829	141.745	70.956	153.540	118,60	108,32
40—59	33.884	71.304	42.498	88.519	125,42	124,14
60 i više	24.227	49.056	29.558	58.454	122,00	119,16

Ukupan, dosta intenzivan, porast stanovništva, na području Crnogorskog mediterana od 1961. do 1971. praćen je relativno visokom stopom rasta po svim starosnim grupama izuzev one do 14 godina, koja se, sa indeksom ostvarenja od 100,0 nalazi u stagnaciji (tabela 2). Naiveći porast — od 160.9% zabilježen je kod stanov-

ništva između 15 i 19 godina. Slična starosna struktura stanovništva, iako sa nešto blažim indeksima rasta, izuzev grupe 20—29 godina (gdje je razlika 10,3 indeksna poena u korist mediterana) ostvarena je na ukupnom području Crne Gore.

Tabela 3

Starosna struktura stanovništva

U %

Starosne grupe	1961		1971	
	Mediteransko područje	Crna Gora ukupno	Mediteransko područje	Crna Gora ukupno
Do 14	32,8	36,4	27,8	32,1
15—19	7,3	8,1	10,4	10,9
20—39	30,5	30,0	30,7	29,1
40—59	17,3	15,1	18,4	16,8
60 i više	12,3	10,4	12,8	11,1
Indeks starenja	0,3	0,2	0,3	0,3

Starosna struktura ukupnog stanovništva mediteranskog područja Crne Gore, na osnovu raspoloživih podataka, može se ocijeniti trenutno povoljnom, sa blagom tendencijom starenja (tabela 3). Takva konstatacija zasniva se na ostvarenom indeksu starenja,³ koji je 1961. iznosio 0,30, dok se 1971. popeo na 0,33. Učešće od 12,8% lica starih 60 godina i više u ukupnom stanovništvu u 1971. ukazuje na prve znake starenja stanovništva. Situacija posmatrana za Crnu Goru u cjelini znatno je povoljnija, jer je 1971. indeks starenja iznosio 0,3, i bio manji za 8 procentnih poena nego na mediteranu. Analiza stanja po starosnim grupama stanovništva ukazuje da mlađe generacije učestvuju relativno manje, a starije relativno više na mediteranskom području, nego u Crnoj Gori u cjelini.⁴

Analiza starosne strukture stanovništva prema mjestu njegova boravka ukazuje na izrazite razlike između grada i sela. Gradsko stanovništvo u mediteranskom području relativno je mlado. Indeks starosti za 1971. godinu iznosi 0,2. Ono je za ukupno područje Crne Gore još manje. Zbog većeg učešća mlađih generacija, indeks starosti iznosi 0,17.

3) U demografiji se za dokazivanje starenja nekog stanovništva upotrebljavaju određeni kriteriji među kojima je i indeks starenja, koji predstavljaju odnos između stanovnika starijih od 60 godina i onih do 19 godina. Ukoliko je taj indeks veći od 0,4 smatra se da je starenje uzelo maha.

4) Interesantna su upoređenja između Crnogorskog mediterana i Dalmacije u kojoj indeks starosti iznosi 0,41, i veći je za 0,08 indeksnih poena. To upućuje na zaključak da stanovništvo Dalmacije možemo obilježiti kao »staro stanovništvo«. I na području Dalmacije postoje izrazite razlike posmatrano po određenim područjima. Tako, na primjer, otočno područje ima neuobičajeno visok indeks starosti — 0,83, dok je nešto niži u obalnom području — 0,41 i najniži u zagorskom području — 0,36. (Usp. Josip Defilippis: *Razvoj sela i socioekonomske promjene seoskog stanovništva Dalmacije*. Split 1978. str. 13.)

Tabela 4

Stanovništvo staro 10 i više godina prema školskoj spremi

Školska sprema	Mediterransko područje		Crna Gora — ukupno		Indeks 1961 = 100					
	ukupno	od toga % seoskog	ukupno	od toga % seoskog	Mediterransko područje		Crna Gora — ukupno		seosko	ukupno
					gradsko	seosko	gradsko	seosko		
Ukupno	190.521	53,2	418.172	66,2	125,08	174,27	103,33	118,78	167,44	103,41
Bez školske spreme	43.401	75,3	106.878	80,5	86,23	119,91	78,95	83,83	115,24	78,61
4 razreda osnovne škole	74.709	65,2	178.088	72,2	105,58	132,54	95,47	106,71	138,24	98,10
Osnovna škola	28.896	46,8	61.894	56,7	260,96	268,24	252,99	253,18	247,99	257,35
Škola za KV i VKV radnike	18.254	40,3	28.853	41,2	210,11	219,86	197,16	219,53	214,72	226,77
Sredinja škola	11.409	31,3	18.515	37,7	219,32	240,95	178,57	206,25	223,98	182,34
Gimnazija	5.418	26,3	10.816	40,6	188,39	232,27	131,07	184,04	210,80	155,25
Viša škola	3.512	24,1	5.801	33,5	258,24	281,01	205,83	280,11	280,32	279,68
Fakultet	3.973	14,7	5.794	16,8	230,99	244,41	175,07	214,99	225,04	176,17
Nepoznato	943	40,1	1.573	50,3	512,97	443,75	668,42	517,43	394,44	747,17

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

Međutim, seosko stanovništvo u mediteranskom području Crne Gore, sa starosnim indeksom od 0,44, predstavlja »staro stanovništvo«. Situacija za područje cijele Crne Gore gotovo je ista (indeks starosti seoskog stanovništva — 0,42). Ovakvo stanje ukazuje na raširenost senilizacije ukupnog seoskog stanovništva, a time i privredno aktivnih lica. Takva starosna struktura stanovništva predstavlja nepovoljan faktor razvoja i negativno se odražava na postizanje zadovoljavajućih ekonomskih efekata u privređivanju seoskih područja. Situacija je u pogledu vitalnih kategorija stanovništva u mediteranskom selu, ukoliko se iz seoskog izdvoji mješovito stanovništvo, izrazito nepovoljna, jer u toj grupaciji indeks starosti iznosi 0,76. To je izrazito staro stanovništvo.

Dosadašnja kretanja, analizirana preko odnosa starosnih grupa, ukazuju da je u posmatranom periodu došlo do značajnijih poremećaja u seoskoj populaciji mediterana, te do intenzivnog procesa starenja. Sve je manje, kao rezultat deagrarijacije, mladih generacija na selu, pa stoga selo znatno brže stari od grada. Očekivati je da će se i u narednom periodu taj proces nastaviti, što će za posledicu imati daljnja smanjenja aktivnog i fertilnog dijela stanovništva na Crnogorskom mediteranskom selu.

školovanost stanovništva

Školovanjem stanovništva povećava se kulturni i materijalni nivo populacije, što je od neposrednog uticaja na društveno-ekonomski razvitak sredine. No i nasuprot neprestanom opštem napretku, ukupno dostignuti nivo školskog obrazovanja i pismenosti nije zadovoljavajući. Posebno se to odnosi na relativno visok broj nepismenih te na opšti nivo pismenosti seoskog stanovništva. Selo, naime, i dalje znatno zaostaje za gradom, a te razlike variraju zavisno od posmatranog područja i kategorija završene školske spreme.

Promjene prema stepenima školskog obrazovanja ukupnog stanovništva Crnogorskog mediterana karakteriše smanjenje broja osoba bez školske spreme (indeks za 1971/1961. iznosi 86,23). Nadalje, svi nivoi školovanja bilježe značajan porast izuzev onih sa 4 razreda osnovne škole (1971/1961 = 105,58). Najveći rast zabilježen je u onoj kategoriji stanovništva koja završava samo osnovnu školu (1971/1961 = 260,96). Dosta slična situacija prisutna je i na području cijele Crne Gore, iako neke kategorije nivoa obrazovanja bilježe vrlo različite stope rasta.

Međutim, u kretanju broja stanovništva bez školske spreme kako na mediteranskom tako i ukupnom području Crne Gore ispoljava se neuobičajen trend. Naime, u međupopisnom periodu (1961—1971) došlo je do porasta ukupnog broja gradskog stanovništva bez školske spreme — u mediteranu za 19,9%, a u Crnoj Gori — ukupno, nešto manje — 15,2%. Ovakva pojava vjerovatno je posljedica migracionih kretanja na relaciji selo—grad. No i pored tako ispoljene tendencije nije se povećalo relativno učešće ove grupacije stanovništva u ukupnom stanovništvu. Naprotiv, došlo je do osjetnog smanjenja, a samim time i do poboljšanja stanja u pogledu školskog obrazovanja stanovništva u 1971. u odnosu na 1961.

Tabela 5

Struktura stanovništva prema školskoj spremi

U %

Školska sprema	1961						1971					
	Mediterransko područje			Crna Gora — ukupno			Mediterransko područje			Crna Gora — ukupno		
	ukupno	gradsko	seosko	ukupno	gradsko	seosko	ukupno	gradsko	seosko	ukupno	gradsko	seosko
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez školske spreme	33,0	19,2	39,3	36,2	21,5	40,9	22,8	13,2	30,0	25,6	14,7	31,1
4 razreda osnovne škole	46,6	41,9	48,7	47,5	42,4	49,1	39,2	31,9	44,6	42,6	35,0	46,5
Osnovna škola	7,2	12,3	4,9	6,9	12,8	5,0	15,2	18,9	12,4	14,8	18,9	12,7
Škola za KV i VKV radnike	5,7	10,5	3,6	3,7	9,3	1,9	9,6	13,4	6,8	6,9	12,0	4,3
Srednja škola	3,4	6,9	1,8	2,6	6,0	1,4	6,0	9,6	3,3	4,4	8,2	2,5
Gimnazija	1,9	3,8	1,1	1,7	3,6	1,0	2,8	4,9	1,3	2,6	4,5	1,6
Viša škola	0,9	2,0	0,3	0,6	1,6	0,2	1,8	3,3	0,8	1,4	2,7	0,7
Fakultet	1,1	2,9	0,2	0,7	2,5	0,2	2,1	4,2	0,5	1,4	3,4	0,4
Nepoznato	0,2	0,5	0,1	0,1	0,3	0,3	0,5	0,6	0,3	0,3	0,6	0,2

Tabela 6

Nepismeno stanovništvo (1971)

Obilježja	Mediterransko		Crna Gora — ukupno		Indeks 1961 = 100					
	ukupno	od toga % seoskog	ukupno	od toga % seoskog	Mediterransko		Crna Gora — ukupno		seosko	
					ukupno	gradsko	ukupno	gradsko	ukupno	gradsko
Ukupno	29.689	77,3	69.805	82,6	94,04	139,52	85,83	91,41	128,39	86,17
Muškarci	5.859	79,3	14.405	84,5	105,03	156,39	92,50	94,86	137,02	89,81
Žene	23.830	76,8	55.400	82,1	92,46	136,29	84,29	90,55	126,60	85,24
Po starosti:										
10—19	1.348	65,1	3.068	73,9	122,32	268,57	94,71	114,69	231,88	97,34
20—34	1.856	72,6	4.185	78,3	43,50	73,77	37,66	34,37	58,86	30,81
35—64	14.972	79,6	37.183	84,1	90,15	120,66	84,67	90,29	118,78	86,39
65 i više i nepoznato	11.513	76,5	25.369	82,0	119,99	188,75	107,94	124,76	173,93	117,47

Izvor: Popisi stanovništva 1961. i 1971.

Tabela 7

Struktura nepismenog stanovništva

U %

Oblježja	1961						1971					
	Mediterransko područje			Crna Gora — ukupno			Mediterransko područje			Crna Gora — ukupno		
	ukupno	gradsko	seosko	ukupno	gradsko	seosko	ukupno	gradsko	seosko	ukupno	gradsko	seosko
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Muškarci	18,4	16,1	18,8	19,9	17,2	20,3	19,7	18,0	20,2	21,3	18,7	21,7
Žene	81,6	83,9	81,2	80,1	82,8	79,7	80,3	82,0	79,8	78,7	81,3	78,3
Po starosti:												
10—19	3,5	3,6	3,5	3,5	3,6	3,5	4,5	7,0	3,8	4,4	6,6	3,9
20—34	13,5	14,3	13,4	16,0	16,3	15,9	6,3	7,6	5,9	6,0	7,5	5,7
35—64	52,6	52,4	52,6	53,9	52,4	54,1	50,4	45,3	51,9	53,3	48,5	54,3
65 i više i nepoznato	30,4	29,7	30,5	26,6	27,7	26,5	38,8	40,1	38,4	36,3	37,4	36,1

Seosko stanovništvo bez školske spreme (bez škole i ono sa 1—3 razreda) u mediteranskom području Crne Gore učestvovalo je 1971. sa dosta visokim procentom — 30,0%; no to je ipak za gotovo 10 procentnih poena manje nego 1961, te ukazuje na povoljan trend tih kretanja. Približno tome jeste i stanje na području ukupne Crne Gore. Raspoloživi podaci⁵ pokazuju da se relativno učešće seoskog stanovništva bez školske spreme u ukupnom stanovništvu na području Crnogorskog mediterana (i Crne Gore — ukupno) približava prosjeku za Jugoslaviju (30,8%).

U analizi stanja školskog obrazovanja stanovništva posebnu pažnju zaslužuje nepismeno stanovništvo starije od 10 godina.⁶ Broj takvih lica mediteranskog dijela Crne Gore 1971. godine iznosio je 29,689 ili 12,8% od ukupnog broja stanovnika. Približno je isto stanje i na ukupnom području Crne Gore gdje živi 69.805 nepismenih, a što čini 13,2% od ukupnog stanovništva.

Postojeće prisustvo nepismenih interesantno je sagledati preko njihove polne i starosne strukture te mjesta življenja.

Podaci o nepismenosti prema polu pokazuju visoki procenat nepismenih žena od oko 80%, bilo da se radi o seoskom ili gradskom stanovništvu, ili o području. Nepismenih žena ima za oko 1% više na selu nego u gradu, no za toliki iznos došlo je do smanjenja u 1971. godini u odnosu na 1961.

U pogledu raširenosti nepismenosti prema starosti stanovništva stanje je relativno povoljno kako na mediteranu tako i ukupno u Crnoj Gori. Najmanje je nepismenog stanovništva u starosnoj grupi 10—19 godina, što se može ocijeniti zadovoljavajućim. Interesantan je podatak da je u toj grupaciji stanovništva relativno više lica u gradu nego na selu; tako u selima mediteranskog područja ima 3,8% nepismenih, a gradskima — 7,0%; u ukupnom seoskom području Crne Gore 3,9% nepismenih, a u gradskom području 6,6%.

Relativno najviše nepismenog stanovništva ima u starijim starosnim kategorijama, posebno u onoj 35—64 godine i 65 i više godina; za područje mediterana u 1971, ti podaci iznose 50,4%, odnosno 38,8%. Slična je situacija kod seoskog stanovništva, uz izrazito naglašenu nepismenost u lica starih 35—64 godina — 51,9%. Dati pokazatelji upućuju na konstataciju da je nepismenih manje među mlađima, a više među starijim osobama.

Mjesto življenja kao okvir određenih mogućnosti i uslova za školovanje, u posmatranom periodu imalo je značajnu ulogu pri progresivnom eliminisanju nepismenosti. U 1971. godini od 29.689 nepismenih lica (što čini 12,8% od ukupnog stanovništva mediteranskog područja Crne Gore) svega je njih 6.729 živjelo u gradu a

5) Prema podacima iz knjige **Društvene promjene u selu** učešće seoskog stanovništva bez školske spreme u ukupnom stanovništvu starom 10 godina i više jest slijedeće: SFRJ — 30,8%; BIH — 42,5%; Crna Gora — 31,1%; Hrvatska — 23,6%; Makedonija — 30,4%; Slovenija — 8,9%; Srbija — 33,4%; uže područje Srbije — 33,3%; Vojvodina — 23,3%; Kosovo — 43,9%.

6) Prema definiciji popisa stanovništva u grupaciju stanovništva bez školske spreme obuhvaćena su lica koja nijesu pohađala školu te lica koja imaju od 1 do 3 razreda osnovne škole. Otuda se broj nepismenog stanovništva ne poklapa sa brojem lica bez školske spreme.

ostalih 22.960 na selu. Otuda je procenat nepismenih u gradu 6,7%, dok je na selu oko četiri puta veći, i iznosi 27,0%. Procenat je nepismenih stanovnika na području Crne Gore 13,2%, u gradu 6,8%, a na selu 21,4% i taj je manji za 5,6% nego na području mediteranskog dijela Crne Gore, za što se može reći da je neočekivana pojava.

Struktura stanovništva prema školskoj spremi višoj od osnovne škole na području Crnogorskog mediterana u 1971. godini, u odnosu na postojeće stanje u ukupnoj Crnoj Gori, a i u drugim republikama i pokrajinama, bilo je povoljno. Međutim, situacija je nešto drugačija za seosko stanovništvo. Naime, mediteran Crne Gore ima u odnosu na SFRJ⁷ procentualno manje stanovnika sa završenom školom za KV i NKV radnike (3,5 : 5,3), više gimnazijalaca (1,0 : 0,7), manje sa srednjom stručnom školom (0,5 : 0,7). Ovakva relativno nepovoljna struktura stanovništva prema stepenu školskog obrazovanja na Crnogodskom mediteranskom selu (što je i inače karakteristika sela u Crnoj Gori) rezultat je, prije svega, privredne, ali i druge nerazvijenosti mediteranskog sela u Crnoj Gori.

zaključak

Na mediteranskom području Crne Gore u periodu 1961—1971. intenzivno se mijenjala polna, starosna i školsko-obrazovna struktura stanovništva. Takva kretanja, iako nešto usporenija, bila su prisutna na ukupnom području Crne Gore. Moguće je i u narednom periodu očekivati nastavljanje ovih procesa.

U analiziranom periodu došlo je do blagog uravnoteženja polne strukture stanovništva. Međutim, još uvijek nije uspostavljena potrebna biološka ravnoteža između broja muškaraca i broja žena, tako da je muškaraca i dalje u ukupnom stanovništvu manje nego žena. Učešće muškaraca raslo je nešto brže na selu nego u gradu, što je dovelo do približno iste njihove relativne zastupljenosti u ruralnoj i urbanoj populaciji.

Najznačajnije promjene dogodile su se u seoskom poljoprivrednom stanovništvu, jer je zbog naglašenog ruralnog eksodusa muškaraca njihovo učešće u ukupnom stanovništvu svedeno na svega 47,0%. Takva kretanja dovela su do ispoljenosti fenomena feminizacije poljoprivredne radne snage u selima mediteranske Crne Gore.

Starosna struktura ukupnog stanovništva na Crnogorskom mediteranu mjerena indeksima starenja, može se ocijeniti trenutno povoljnom, s blagom tendencijom starenja. Usporedba gradskog i seoskog stanovništva pokazuje da je u gradu »mlado stanovništvo«, a u selu »staro«. Situacija je posebno nepovoljna u poljoprivrednog stanovništva s indeksom starosti 0,76. Takvo stanje ukazuje na izražen fenomen tzv. senilizacije seoskog stanovništva.

Nivo školskog obrazovanja i pismenosti ukupnog stanovništva u mediteranskom području Crne Gore u odnosu na prosječno stanje u Jugoslaviji nešto je povoljnije.

Međutim, ako se radi o seoskom stanovništvu starijem od 10 godina i njegovoj obuhvaćenosti raznim stepenima i smjerovima školskog obrazovanja, stanje je nepovoljnije nego u Jugoslaviji. Naime, relativno je manje seoskih stanovnika Crnogorskog mediterana koji su završili školu za KV radnike, srednje stručne škole, više škole i fakultete (jedino je nešto više onih sa gimnazijom) nego što je to stanovnika jugoslovenskog sela.

Na Crnogorskom mediteranu bio je 1971. relativno visok broj lica bez školske spreme (22,78%), posebno kod seoskog stanovništva (29,96%), te nepismenih (27,00%). Povoljna je okolnost što se lica bez školske spreme i nepismeni pretežno nalaze u starosnim grupama starijih generacija, pa se u narednom periodu mogu očekivati pozitivna kretanja u izmjeni strukture u školovanosti stanovništva.

Ukupan razvoj stanovništva na Crnogorskom mediteranu u periodu od 1961. do 1971. karakterišu one promjene koje se, pod uticajem ukupnog društveno-ekonomskog progresa, odvijaju i u drugim područjima Crne Gore i Jugoslavije. Proces se razvijao dosta intenzivno. Očekuje se da će se i u dogledno vrijeme nastaviti sve osnovne tendencije promjena koje su se u posmatranom periodu ispoljile.

Literatura:

1. Dušan Breznik: »Tendencije razvitka stanovništva Jugoslavije«, **Jugoslovenski pregled**, Beograd, 1970.
2. Josip Defillippis: **Razvoj sela i socio-ekonomske promjene seoskog stanovništva Dalmacije**, Split 1978.
3. **Društvene promjene u selu**, Beograd — Zagreb, Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1974 (Biblioteka Sociologije sela, 4).
4. Zarko Kalezić: **Strukturne promjene na crnogorskom selu u XX vijeku**, Titograd 1976.
5. Zarko Kalezić: Tendencije kretanja seoskog stanovništva mediteranskog područja Crne Gore, **Pojoprivreda i šumarstvo**, 1978, br. 2.
6. Petar Marković: **Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka**, Beograd, Zadržna knjiga, 1963.
7. Petar Marković: Uticaj migracije na menjanje strukture sela, **Socijalizam**, 1/1965, br. 12.
8. Zaga Pešić-Golubović: Teorijsko-hipotetički okvir za istraživanje promena u strukturi porodice, **Sociologija**, 8/1966, br. 3.

Žarko Kalezić:

Some Structural Changes of Mediterranean Population of Montenegro

Summary

The development of population is under the influence of large intensive socio-economic development taking place in Yugoslavia. Such development causes changes in social, economic, educational, cultural and other structures of population.

In this study the sex and age structure as well as the level of education of the Mediterranean population of Montenegro have been investigated. Changes taking place in rural population have, however, been more stressed.

The work has been based upon comparative analysis, taking into consideration time intervals, places of residence — urban and rural, and the relationship between the two areas — the Montenegrin Mediterranean in comparison to Montenegro as a total.

The basal data have been taken from 1961 and 1971 censuses. The data from 1971 give the possibility for analysis of three population groups — rural, urban and mixed, which has not been the case with data from 1961.

The analysis carried out in the course of the work shows that in the Mediterranean area of Montenegro during the observed period the process of changing sex, age and educational structure has been quite intensive. The expressed movement trend of observed changes and present basic conditions indicate that in the coming period the continuation of these processes is to be expected.

Некоторые структурные изменения населения в средиземноморском районе черногории

Резюме

Под влиянием общего интенсивного общественно-экономического развития происходящего в настоящее время в Югославии находится и развитие населения. Такое развитие приводит к многочисленным переменам в социальной и экономической структуре, в области культуры и образования и в других структурах населения.

В настоящей работе проведены соответствующие исследования половой и возрастной структуры а также и уровня образования в средиземноморском районе Черногории. На первый план выдвинуты перемены наблюдаемые среди сельского населения.

В работе в основном использован метод сравнительного анализа проводимый в зависимости от обследуемого промежутка времени и места проживания (городское-сельское население). Сравнительным анализом охвачено и отношение двух районов: средиземноморского района и территории всей Черногории — в общих масштабах.

Главным источником послужили данные переписи населения 1961 и 1971 гг. На основании данных переписи 1971 г. можно говорить о трех группах населения: городском, сельском и смешаном типе населения. Такая группировка не была осуществима на основании данных переписи 1961 года.

Анализы проведенные в течение исследований, показали, что в рассматриваемый период в средиземноморском районе Черногории наблюдался довольно интенсивный процесс изменений половой, возрастной и профессиональной структуры населения. Темпы движения рассматриваемых изменений и наличие обуславливающих их факторов, предполагают дальнейшее развитие этих процессов и в последующий период.

The sex structure of population has, during the analysed period, mildly improved. However, the necessary biological balance has not yet been established from the point of view of numerical relationship between males and females, as in the total population men take part with 48.73 percent. The situation is worse in rural — agricultural population, where men participate with only 47.03 percent. This is in the first place the result of the rural exodus of men, causing the expressiveness of the phenomenon known as »feminization of agricultural labour force« in the Mediterranean village of Montenegro.

The age structure of total Mediterranean population of Montenegro, according to the age index, is, at the present, favourable, although a mild tendency of average aging is expressed. The urban population is »young«, while the rural population with age index of 0.44 presents the »old population«. The age index in rural — agricultural population is 0.76 which, in the first place, is the result of migrational movements, and it indicates towards the highly expressed phenomenon of aging in rural population.

The level of school education and literacy of the total Mediterranean population of Montenegro in comparison with the average situation in Yugoslavia is somewhat more favourable. However, in rural population over the age of 10, and with regard to its various levels and directions of school education, the situation is more unfavourable than in Yugoslavia taken as a whole. The number of persons without school qualifications in the Montenegro Mediterranean in 1971 was quite high (22.78 percent). A favourable

Половая структура населения в рассматриваемый период незначительно улучшилась. Однако, все еще не достигнуто необходимое биологическое равновесие, исследованное на основании количественных показателей соотношения мужчин и женщин, так как доля мужчин в общем числе жителей и дальше составляет 48,73%. Анализ показал весьма неблагоприятную картину среди сельского т. е. сельскохозяйственного населения в котором доля мужчин составляет лишь 47,03%. Это, в первую очередь вследствие большого отлива мужского населения из сельских местностей приводящего к появлению феномена »феминизации сельскохозяйственной рабочей силы« в средиземноморском районе Черногории.

Возрастная структура всего населения в средиземноморском районе Черногории, определенная на основании показателей старения удовлетворительна в настоящий момент, но тем не менее, наблюдается легкая тенденция старения принятая в средних величинах. Поэтому городское население можно считать »молодым населением«, тогда как сельское население с показателем старости 0,44 является »старым населением«. Показатель старости сельского т. е. сельскохозяйственного населения 0,76 является последствием миграционных перемещений и указывает на довольно сильно выраженный феномен сенилизации сельского населения.

Уровень школьного образования и грамотности общего числа жителей средиземноморского района Черногории по сравнению с общей обстановкой в Югославии в некоторой степени лучше. Сравнительный анализ возрастной группы старше 10 лет сельского населения, учитывая различные уровни образования и формы обучения, позволил установить, по сравнению со всей территорией Югославии, самую неблагоприятную картину именно среди жителей этого района. Число лиц без школьного образования в средиземноморском районе

circumstance is, however, that the illiterate persons belong to the older generation groups, so that in future positive movements towards changes in educational structure are to be expected.

Черногории довольно велико (22,78%). Но, следует заключить, что неграмотные лица преимущественно находятся в группе пожилого возраста, что предполагает позитивные движения в изменении структуры образования и системе обучения населения в последующий период.